

اللَّهُ
الرَّحْمَنُ
الرَّحِيمُ

سازمان پژوهش و فناوری

به نام خدا

مشور اخلاق پژوهش

بیاری از خداوند سبحان و اعتماد بر این که عالم محضر خداست و همواره ناظر بر اعمال انسان در مشور پاسبان داشت مقام بلند دانش و پژوهش و نظریه اهمیت جایگاه دانشگاه و اعتدای فرهنگی، نادانشجویان و اصحاب بیات علمی و اعدای دانشگاه آزاد اسلامی مشهد می گردیم اصول زیر را در انجام فعالیت های پژوهشی بد نظر قرار داده و از آن تخلفی نکنیم:

- ۱- اصل برافش: التزام بر برافش جویی از حرکت رفتار غیر حرفه ای و اعلام موضع نسبت به کسانی که حوزه علم و پژوهش را به سلب های غیر علمی می آید.
- ۲- اصل رعایت انصاف و امانت: تمهید به اجتناب از حرکت جانب داری غیر علمی و حفاظت از اموال، تجهیزات و منابع در اختیار.
- ۳- اصل ترویج: تمهید به روح دانش و ارائه نتایج تحقیقات و انتقال آن به همکاران علمی و دانشجویان به غیر از مواردی که منع قانونی دارد.
- ۴- اصل احترام: تمهید به رعایت حریم نام حرمت نام انجام تحقیقات و رعایت جانب تقدیر خودداری از حرکت حرمت شکنی.
- ۵- اصل رعایت حقوق: التزام به رعایت کامل حقوق پژوهشگران و پژوهشگران (انسان، حیوان و نبات) و سایر صاحبان حق.
- ۶- اصل رازداری: تمهید به صیانت از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد سازمان و کشور و کلیه افراد و نهاد های مرتبط با تحقیق.
- ۷- اصل حقیقت جویی: تلاش در راستای پی جویی حقیقت و وفاداری به آن و دوری از حرکت پنهان سازی حقیقت.
- ۸- اصل ناکلیت مادی و معنوی: تمهید به رعایت کامل حقوق مادی و معنوی دانشگاه و کلیه همکاران پژوهش.
- ۹- اصل منافع ملی: تمهید به رعایت مصالح ملی و در نظر داشتن بهر شیوه و توسط کشور و کلیه مراحل پژوهش.

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه زبان و ادبیات عرب

پایان نامه برای دریافت درجه دکتری (Ph.D)

گرایش: زبان و ادبیات عرب

عنوان:

مقایسه مضامین تأملی در شعر فوزی معلوف و احمد شاملو

استاد راهنما:

دکتر زهرا خسروی و مکانی

استادان مشاور:

دکتر علی صابری

دکتر پروین سلاجقه

پژوهشگر:

امیر گوهر رستمی

تابستان ۱۳۹۲

تقدیم بہ:

پدرو ماد عزیزم، بہترین ہدایای الہی در زمین

و تمام کسانی کہ در دوران تحصیل مشوق من بودہ اند.

سپاسگزاری

و مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ

سپاسگزاری و تقدیر مضاعف خویش را نسبت به اساتیدی تقدیم می‌دارم که با ارشادهای مشفقانه و راهگشای خویش و نیز یادآوری نکات سودمند، اشکالات کار را متذکر شده و این تحقیق را به سر منزل مقصود رهنمون شده‌اند، بویژه اساتید گرانقدر و فرزانه سرکار خانم دکتر زهراء خسروی و مکانی بعنوان استاد راهنمای رساله و هم‌چنین جناب آقای دکتر علی صابری و سرکار خانم دکتر پروین سلاجقه که مشاورین علمی این تحقیق بوده‌اند؛ اساتیدی که نهایت لطف را به بنده داشته و با توجه به کمبود منابع که عمدتاً هم در مورد فوزی معلوف بوده است، در تهیه‌ی منابع و مآخذ و نیز معرفی برخی منابع سودمند، حقیر را یاری نموده‌اند.

تعهد نامه اصالت پایان نامه دکتری

اینجانب امیر گوهررستمی دانش آموخته مقطع دکتری ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۷۰۸۷۵۰۴۹۰۰ در رشته زبان و ادبیات عرب که در تاریخ ۹۲/۶/۹ از پایان نامه خود تحت عنوان:

مقایسه مضامین تأملی در شعر فوزی معلوف و احمد شاملو

با کسب نمره ۱۸/۲۵ و درجه عالی دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم:

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در موارد که دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه و موسسا آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی :

تاریخ و امضا

بسمه تعالی

در تاریخ : ۹۲/۶/۹

دانشجوی دکتری امیر گوهر رستمی از پایان نامه خود دفاع نموده و با
نمره ۱۸/۲۵ بحروف هیجده و بیست پنج و با درجه عالی مورد تصویب قرار
گرفت .

امضاء استاد راهنما

فهرست

صفحه	عنوان
	چکیده
	مقدمه
	فصل اول: کلیات تحقیق
۷.....	۱-۱ تعریف مسأله و بیان سؤالهای اصلی تحقیق
۸.....	۲-۱ اهداف تحقیق
۸.....	۳-۱ ضرورت‌های انجام تحقیق
۸.....	۴-۱ پیشینه و سابقه‌ی تحقیق
۱۰.....	۵-۱ پیش فرض‌های تحقیق
۱۰.....	۶-۱ جامعه‌ی آماری مورد مطالعه
۱۰.....	۷-۱ ابزار گردآوری داده‌ها
۱۱.....	۸-۱ روش کار
۱۲.....	۹-۱ موانع و مشکلات تحقیق
	فصل دوم: تأمل و سیر تحول آن از آغاز تا دوره‌ی معاصر (مبانی نظری تحقیق)
۱۴.....	۱-۲ تعریف شعر
۱۴.....	۲-۲ تعریف تأمل از نظر لغوی و اصطلاحی
۱۶.....	۳-۲ شعر تأملی و انواع آن
۱۷.....	۴-۲ جایگاه تأمل و اندیشه در شعر
۱۹.....	۵-۲ سیر تحول تأمل از آغاز تا دوره‌ی معاصر
۱۹.....	۱-۵-۲ سیر تحول تأمل از آغاز تا دوره‌ی معاصر در ادبیات عربی
۱۹.....	۱-۱-۵-۲ تأمل در عصر جاهلی
۲۱.....	۲-۱-۵-۲ تأمل در عصر اسلامی (صدر اسلام و دوره‌ی اموی)
۲۴.....	۳-۱-۵-۲ تأمل در عصر عباسی
۲۸.....	۴-۱-۵-۲ تأمل در ادبیات اندلس
۳۰.....	۵-۱-۵-۲ تأمل در دوره‌ی مغول و عثمانی (دوره‌ی فترت یا انحطاط)
۳۲.....	۶-۱-۵-۲ تأمل در دوره‌ی معاصر

- ۳۳..... ۲-۵-۱-۶-۱- مهمترین عوامل گسترش تأمل در دوره‌ی معاصر
- ۳۳..... ۲-۵-۱-۶-۱- بحرانها
- ۳۴..... ۲-۵-۱-۶-۱- مهاجرتها
- ۳۴..... ۲-۵-۱-۶-۱- احساس حقارت
- ۳۵..... ۲-۵-۱-۶-۱- مکاتب ادبی مغرب زمین
- ۳۷..... ۲-۵-۱-۶-۱- حس نوگرایی
- ۳۹..... ۲-۵-۲- سیر تحول تأمل از آغاز تا دوره‌ی معاصر در ادبیات پارسی
- ۳۹..... ۲-۵-۲- از ابتدای زمان اسلامی تا دوره‌ی سلجوقی
- ۴۱..... ۲-۵-۲- از میانه‌ی قرن پنجم تا پایان قرن نهم
- ۴۶..... ۲-۵-۲- از اوایل قرن دهم تا میانه‌ی قرن دوازدهم
- ۴۹..... ۲-۵-۲- از میانه‌ی قرن دوازدهم تا مشروطیت
- ۵۱..... ۲-۵-۲- سبک شعر نو

فصل سوم: نگاهی به ادبیات معاصر عربی و پارسی

- ۵۷..... ۳-۱- ارتباط و پیوند بین ادبیات عربی و پارسی
- ۵۷..... ۳-۲- اوضاع فرهنگی و ادبی کشورهای عربی در ابتدای دوره‌ی نهضت
- ۵۸..... ۳-۳- وضعیت شعر در ابتدای دوره‌ی معاصر
- ۶۰..... ۳-۴- مراحل تحول شعر معاصر عربی
- ۶۰..... ۳-۴-۱- مرحله‌ی سنتگرایی
- ۶۱..... ۳-۴-۲- مرحله‌ی نوآوری یا نهضت واقعی
- ۶۲..... ۳-۵- مکاتب مهم شعر معاصر عربی
- ۶۲..... ۳-۵-۱- مکتب مهجر
- ۶۵..... ۳-۵-۱-۱- ادبیات مهجر جنوبی
- ۶۵..... ۳-۵-۱-۲- ادبیات مهجر شمالی
- ۶۷..... ۳-۵-۲- مکتب دیوان
- ۶۹..... ۳-۵-۳- مکتب آپولو
- ۷۱..... ۳-۶- شعر مقاومت فلسطین
- ۷۱..... ۳-۷- مراحل و ادوار شعر معاصر فارسی
- ۷۲..... ۳-۷-۱- دوره‌ی قبل از مشروطیت

۷۲ دوره‌ی مشروطیت ۲-۷-۳
۷۴ دوره‌ی رضاشاهی ۳-۷-۳
۷۴ ۴-۷-۳ از شهریور ۱۳۲۰ تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲
۷۵ ۵-۷-۳ از کودتای ۱۳۳۲ تا ۱۳۴۰
۷۵ ۶-۷-۳ از حدود ۱۳۴۰ تا ۱۳۴۹ (اوج‌گیری مبارزه‌ی مسلحانه)
۷۶ ۷-۷-۳ از ۱۳۴۹ (اوج‌گیری مبارزه‌ی مسلحانه) تا بهمن ۱۳۵۷ (سقوط سلطنت)
۷۶ ۸-۷-۳ شعر بعد از پیروزی انقلاب اسلامی
	فصل چهارم: زندگینامه‌ی فوزی معلوف و احمد شاملو
۷۹ ۱-۴ زندگینامه‌ی فوزی معلوف
۸۲ ۲-۴ وفات فوزی معلوف
۸۲ ۳-۴ آثار و تألیفات
۸۲ ۱-۳-۴ نظم
۸۳ ۲-۳-۴ نثر
۸۳ ۳-۳-۴ آثار چاپ نشده
۸۴ ۴-۴ ویژگیهای شعری فوزی معلوف
۸۴ ۵-۴ نظرات دیگران در مورد فوزی معلوف
۸۷ ۶-۴ زندگینامه‌ی احمد شاملو
۹۱ ۷-۴ فعالیتهای سیاسی
۹۲ ۸-۴ سفرهای خارجی
۹۳ ۹-۴ وفات شاملو
۹۴ ۱۰-۴ آثار و تألیفات
۹۴ ۱-۱۰-۴ دفترهای شعر
۹۴ ۲-۱۰-۴ رمان (ترجمه)
۹۴ ۳-۱۰-۴ داستاهاى کوتاه (ترجمه)
۹۵ ۵-۱۰-۴ متن‌های کهن پارسی
۹۶ ۱۱-۴ ویژگیهای شعری شاملو
۹۷ ۱۲-۴ نظرات دیگران در مورد شاملو

فصل پنجم: مقایسه‌ی مضامین تاملی در شعرهای فوزی معلوف و احمد شاملو

- ۱-۵-۱ تأمل در زندگی و مرگ ۱۰۰
- ۱-۱-۵ جلوه‌های تأمل در زندگی و مرگ ۱۰۰
- ۲-۱-۵ تأمل در زندگی در شعر فوزی و شاملو ۱۰۱
- ۱-۲-۱-۵ بدبینی نسبت به زندگی ۱۰۱
- ۲-۲-۱-۵ زندگی، عرصه‌ی نبرد بین خیر و شر ۱۱۰
- ۳-۱-۵ تأمل در مرگ در شعر فوزی و شاملو ۱۱۳
- ۱-۳-۱-۵ مرگ و زندگی، دو امر جدایی‌ناپذیر ۱۱۳
- ۲-۳-۱-۵ مرگ، رهایی از دردهای زندگی ۱۱۶
- ۳-۳-۱-۵ مرگ، حکمی قطعی و لایتغیر ۱۱۸
- ۴-۳-۱-۵ تعظیم در برابر مرگ ۱۲۰
- ۵-۳-۱-۵ پناه بردن به عشق از مرگ ۱۲۲
- ۶-۳-۱-۵ مرگ، پایان نیست ۱۲۴
- ۲-۵ تأمل در روح و جسم (نفس) و پیوند میان آنها ۱۳۰
- ۱-۲-۵ جلوه‌های تأمل در روح و جسم ۱۳۰
- ۲-۲-۵ تأمل در روح و جسم در شعر فوزی و شاملو ۱۳۰
- ۱-۲-۲-۵ تن، زندان روح ۱۳۱
- ۲-۲-۲-۵ اتحاد بین جسم و روح از منظر شاملو ۱۴۴
- ۳-۵ تأمل در مسائل اجتماعی ۱۴۷
- ۱-۳-۵ جلوه‌های تأمل در مسائل اجتماعی ۱۴۷
- ۲-۳-۵ تأمل در مسائل اجتماعی در شعر فوزی و شاملو ۱۴۸
- ۱-۲-۳-۵ آزادی ۱۴۹
- ۲-۲-۳-۵ فقر ۱۵۶
- ۳-۲-۳-۵ ترقی و پیشرفت جوامع و موانع آن ۱۶۱
- ۴-۲-۳-۵ جنگ و خونریزی ۱۶۸
- ۵-۲-۳-۵ توجه و اهمیت به نقش زنان در جامعه ۱۷۳
- ۶-۲-۳-۵ محکوم کردن استعمار و ظلم و ستم موجود در جامعه ۱۷۵
- ۷-۲-۳-۵ نارضایتی از شرایط حاکم بر جامعه ۱۸۱

- ۱۸۷ ۴-۵ تأمل در وجود و هستی
- ۱۸۷ ۱-۴-۵ جلوه‌های تأمل در وجود
- ۱۸۸ ۲-۴-۵ تأمل در وجود و هستی در شعر فوزی و شاملو
- ۱۸۸ ۱-۲-۴-۵ بدبینی نسبت به هستی و سیر آن در تاریکی و ظلمت
- ۱۸۸ ۱-۱-۲-۴-۵ علی بساط الريح
- ۱۹۶ ۲-۱-۲-۴-۵ شُعْلَةُ الْعَذَاب
- ۲۰۷ ۲-۲-۴-۵ نقش انسان در وجود و هستی
- ۲۱۱ ۳-۲-۴-۵ منشأ وجود جهان، انسان و سرنوشت آن
- ۲۱۹ ۵-۵ تأمل در طبیعت
- ۲۲۱ ۱-۵-۵ جلوه‌های تأمل در طبیعت
- ۲۲۱ ۲-۵-۵ تأمل در طبیعت در شعر فوزی و شاملو
- ۲۲۲ ۱-۲-۵-۵ طبیعت، منبع الهام شاعر
- ۲۲۶ ۲-۲-۵-۵ گفتگو و راز گفتن با طبیعت
- ۲۳۳ ۳-۲-۵-۵ طبیعت، نماد عشق به آزادی
- ۲۳۸ ۶-۵ تأمل در الله (دین)
- ۲۳۹ ۱-۶-۵ دیدگاه مهاجرین نسبت به خدا و مسأله دین
- ۲۴۱ ۲-۶-۵ جلوه‌های تأمل در خدا و مسأله‌ی دین
- ۲۴۱ ۱-۲-۶-۵ اعتقاد یا عدم اعتقاد فوزی معلوف و شاملو به خداوند متعال؟
- ۲۴۳ ۲-۲-۶-۵ عقیده به غیاب خدا و بازآفرینی آن در شعر شاملو
- ۲۴۹ ۳-۲-۶-۵ موضع‌گیری فوزی و شاملو نسبت به دین و پرهیز از تعصبات دینی
- ۲۵۲ ۴-۲-۶-۵ جبر و تقدیر در شعر و اندیشه‌ی فوزی و شاملو
- ۲۵۶ ۷-۵ تأمل در عشق
- ۲۵۷ ۱-۷-۵ جلوه‌های تأمل در عشق
- ۲۵۷ ۲-۷-۵ تأمل در عشق در شعر فوزی و شاملو
- ۲۵۹ ۱-۲-۷-۵ جذب و فنای در محبوب
- ۲۶۵ ۲-۲-۷-۵ عشق، حامی انسانها در برابر سختیها، مشکلات و حوادث
- ۲۶۷ ۳-۲-۷-۵ عشق، اکسیر زندگی
- ۲۶۹ ۴-۲-۷-۵ مفهوم عشق و نشانه‌های آن

۲۷۴	۵-۲-۷-۵ وحدت عاشق و معشوق
۲۷۶	۵-۲-۷-۶ آداب عشق
۲۷۹	نتیجه گیری و پیشنهادها
۲۹۴	منابع و مأخذ

چکیده

یکی از عناصر مهم شعر، اندیشه و تفکر است. هنگامی که اندیشه به صورت ژرف و عمیق درآید، تأمل نامیده می‌شود و شعری که عنصر اندیشه در آن ژرف باشد، شعر تأملی نام دارد. بنابراین، منظور از شعر تأملی، شعری است که از ژرف‌اندیشی انسان درباره‌ی زندگی و مرگ، انسان و سرنوشت او، هستی، طبیعت، مسائل اجتماعی، عشق و... بحث می‌کند. به طور کلی شاعران می‌توانند در بیشتر پدیده‌ها، با نگاهی تأملی نظر کنند. هر چند تأمل و شعر تأملی در بیشتر دوره‌ها وجود داشته است اما در دوره‌ی معاصر، این نوع از شعر، مجال بیشتری برای رشد داشته و به طور گسترده‌ای، مطرح گشته است. در ادبیات معاصر عربی، شاعران مکتب مهجر به سرودن شعرهای تأملی مشهور هستند که سرآمد آنان نیز، ایلیا ابوماضی، جُبران خلیل جبران و میخائیل نُعیمه هستند. فوزی معلوف نیز با توجه به اینکه از شاعران مکتب مهجر است، اشعار تأملی زیادی سروده که نمونه‌ی بارز آن، قصیده‌ی "علی بساط الريح" است. در بین شاعران معاصر پارسی نیز می‌توان شاعرانی چون نیما، احمد شاملو، فروغ فرخزاد، سهراب سپهری و مهدی اخوان ثالث را به عنوان شاعران تأملی به حساب آورد. فوزی معلوف و احمد شاملو در تأملات خویش، به مسائل مختلفی از قبیل زندگی و مرگ، روح و جسم، مسائل اجتماعی، وجود و هستی، طبیعت، عشق، خدا و مسائل دینی پرداخته‌اند و دارای نقاط مشترک بسیاری بوده، هر چند در مواردی نیز دیدگاه‌های این دو شاعر بزرگ، متفاوت از یکدیگر است.

مقدمه

منت خدای را عز و جل که طاعتش موجب قربتست و به شکر اندرش مزید نعمت. هر تمدنی که در طول تاریخ بوجود آمده است آثاری از خود به یادگار گذاشته است که این آثار، بر هویت فرهنگی، قدمت و حیات ملی آن دلالت می‌کنند. اما آنچه در این میان، بیش از همه مهم به نظر می‌رسد کتب علمی، تاریخی، دینی و ادبیات این تمدن‌هاست که ما را با نحوه‌ی معیشت، تفکر، رسوم، تحولات سیاسی و اجتماعی و بسیاری از زمینه‌های دیگر آگاه می‌کنند. ادبیات عربی و پارسی نیز از این قاعده مستثنی نیستند؛ چرا که از قدیم‌ترین ادبیات‌های جهان بوده‌اند، بطوریکه تحقیقات بسیار گسترده‌ای از طرف اندیشمندان داخلی و بیگانه، در ادبیات این کشورها انجام شده است. با این حال موضوعات فراوانی در ادبیات قدیم و جدید وجود دارد که مورد توجه محققان قرار نگرفته و می‌توان در آن زمینه‌ها، به تحقیق پرداخت. در این میان، شعر چون گوهری نفیس، تجلی‌گر ابعادی از عواطف، احساسات، ذوق، لطافت و هنرمندی هر تمدن است؛ چرا که شاعران تقریباً معنایی نبوده که به آن پرداخته باشند. پس با توجه به اینکه این عصر، عصر هنر است و به وسیله‌ی هنر بیش از هر ابزار دیگری می‌توان انسان‌ها را تحت تأثیر قرار داد، شایسته است از شعر نیز که شاخه‌ای از هنر است برای هدایت جوامع بشری بهره برد.

یکی از مکتب‌های ادبیات عربی که همواره مورد توجه و علاقه‌ی بنده بوده است مکتب مهجر و شاعران آن نظیر ایلیا ابوماضی، جبران خلیل جبران، میخائیل نُعیمه و... بوده است. در این بین، برای اولین بار که قصیده‌ی طلاس از ایلیا ابوماضی را در دوران تحصیل خواندم نظر مرا به خود جلب کرد و همواره در مورد آن گفته می‌شد که این قصیده، قصیده‌ای است که عنصر تأمل در آن مشهود است و یا تأمل، یکی از مضامین شعر مهجری می‌باشد. بنابراین، یکی از موضوعات پیشنهادی بنده برای رساله‌ی دکتری، بررسی شعر تأملی یا مضامین تأملی در ادبیات مهجر بود که به علت گستردگی موضوع پیشنهاد شد که این مسأله بین چند شاعر بررسی شود که سرانجام با پیشنهاد استاد راهنما، سرکار خانم دکتر زهرا خسروی تصمیم گرفتم این مسأله را بین دو شاعر پارسی؛ یعنی، احمد شاملو و سهراب سپهری و نیز دو شاعر عربی که عبارت بودند از: نسیم عریضه و فوزی معلوف، بررسی نمایم که دوباره این چهار نفر، به دو نفر تقلیل یافت و شامل فوزی معلوف و احمد شاملو گشت.

البته انتخاب شاعران پارسی با مشورت اساتید زبان و ادبیات پارسی به ویژه سرکار خانم دکتر پروین سلاجقه صورت گرفت که شاعرانی چون: نیما یوشیج، فروغ فرخزاد، سهراب سپهری، احمد شاملو و مهدی اخوان ثالث را پیشنهاد نمودند. بنده نیز که با اشعار این شاعران بیگانه نبودم و دیوان‌های این شاعران را هر چند به طور اجمال مطالعه می‌کردم سرانجام مصمم به انجام این تحقیق شدم.

شعر تأملی یکی از گرایش‌های شعری است که هر چند در تمام دوره‌ها وجود داشته، اما در دوره‌ی معاصر مجال بیشتری برای رشد و گسترش در موضوعات مختلف داشته است. در تعریف شعر تأملی می‌توان گفت: «شعر تأملی حاصل ژرف‌اندیشی شاعر در طبیعت، حیات، مرگ، مسائل اجتماعی و... است.» هر شعری دارای عنصر اندیشه است؛ چرا که شعر بدون عنصر اندیشه محقق نمی‌شود، اما در اینجا اندیشه‌ی ژرف و عمیق مورد نظر است. هر شاعری ممکن است شعر تأملی داشته باشد اما شاعر تأملی، شاعری است که شعر تأملی او بر دیگر اشعارش غلبه دارد. ملاک و معیار در تشخیص ژرف بودن اندیشه، ذوق سلیم و ذهن وقاد است که این مسأله در جریان بحث در مقایسه‌ی بین این دو شاعر روشن می‌شود.

این رساله که حاصل دو سال تلاش شبانه‌روزی اینجانب، به همراه راهنمایی‌های بی‌دریغ اساتید محترم راهنما و مشاور بوده است، در پنج فصل تنظیم شده است:

در فصل اول این رساله که تحت عنوان کلیات تحقیق است، به مباحثی چون تعریف مسأله و سؤالات اصلی تحقیق، اهداف تحقیق، بیان ضرورت‌های انجام تحقیق، پیشینه و سابقه‌ی تحقیق، پیش‌فرض‌های تحقیق، جامعه‌ی آماری مورد مطالعه، ابزار گردآوری داده‌ها، روش کار و موانع و مشکلات تحقیق پرداخته‌ایم.

فصل دوم در واقع شامل مبانی نظری تحقیق است. در این فصل، برای بهم پیوستگی و سیر منطقی مطالب، تعریفی از شعر، عنصر تامل و دلایل گسترش آن در دوره‌ی معاصر و جایگاه تامل در شعر و نیز سیر تحول عنصر تامل و نمونه‌هایی از شعر تأملی در دوران‌های مختلف شعری در ادبیات عربی و پارسی ارائه شده است. البته نظر به اینکه بحث محوری این رساله در مورد شعر تأملی فوزی معلوف و احمد شاملو است، از بسط و توضیح شعرهای شاعران دیگر که در این رساله آمده، پرهیز شده است. ضمناً چون این رساله علاوه بر دانشجویان رشته‌ی زبان و ادبیات عربی، مورد استفاده‌ی دانشجویان

زبان و ادبیات پارسی نیز قرار خواهد گرفت تمامی شعرهای عربی متن رساله به فارسی ترجمه شده است. ترجمه‌ی ابیات منظومه‌ی "علی بساط الريح" با اندکی تغییر از رساله‌ی کارشناسی ارشد یکی از دوستانم به نام محسن سیفی با عنوان "شرح افکار و بررسی اشعار فوزی معلوف با تکیه بر قصیده‌ی علی بساط الريح" در دانشگاه تهران اخذ شده است. مابقی ترجمه‌ها را خود با راهنمایی اساتید محترم، به فارسی ترجمه کرده‌ام.

در فصل سوم با توجه به اینکه فوزی معلوف از شاعران مکتب مهجر می‌باشد سعی شده است تا با نگاهی به ادبیات معاصر عربی و بویژه مکتب مهجر که از مکاتب معاصر ادبیات عربی است خواننده‌ی محترم، هر چند بصورت اندک، با حال و هوای ادبیات معاصر عربی و مکتب مهجر و ویژگی‌های آن آشنا شود. این مطلب در مورد احمد شاملو نیز صدق می‌کند. بنابراین، نگاهی گذرا نیز به ادبیات معاصر فارسی انداخته‌ایم. از آنجاییکه ادبیات معاصر ایران با تمام ویژگی‌های آن، محصول نهضت مشروطه و جریان‌های بعد از آن است، این تاریخ به عنوان نقطه‌ی آغاز بررسی قرار گرفته است.

در فصل چهارم، زندگی‌نامه‌ی این دو شاعر گنجانده شده است تا خواننده‌ی محترم قبل از آشنایی با افکار این شاعران، نگاهی کلی از وضع زندگی، فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی، جایگاه شاعر در ادبیات کشورش و بسیاری از مسائل دیگر پیدا کند و با یک پیش‌زمینه‌ی قبلی از شخصیت شاعر، گام به مطالب اصلی رساله بگذارد.

در فصل پنجم نیز به تبعیت از کتاب دکتر صابر عبدالدايم و سيد فضل الله میرقادری، این مسأله را در هفت قسمت تحت عناوین: تأمل در زندگی و مرگ، نفس (روح و جسم)، مسائل اجتماعی، وجود و هستی، طبیعت، عشق و خدا (دین) در شعرهای فوزی معلوف و احمد شاملو بررسی کرده‌ایم و به اشتراکات و تفاوت‌های دیدگاه این دو شاعر بزرگ، در این زمینه پرداخته‌ایم.

در پایان این رساله، بخشی را نیز تحت عنوان نتیجه‌گیری و پیشنهادها گنجانده‌ایم. هر چند در فصل پنجم، در پایان تمام عناوینی که به بررسی آن پرداخته‌ایم یک نتیجه‌گیری مختصر نیز آورده‌ایم، اما تمام نتیجه‌گیری‌ها، در یک نگاه و به طور مفصل‌تر در قسمت نتیجه‌گیری آمده است. در اینجا بر خود فرض می‌دانم از سرکار خانم دکتر عزت ملاابراهیمی و دکتر حبیب کشاورز نیز که برخی دیوان‌ها و کتاب‌های مربوط به این تحقیق را در اختیارم نهادند، تشکر نمایم. در پایان از تمام کسانی که در دوران

تحصیل، مشوق بنده بودند، به ویژه اعضای خانواده، خویشاوندان و دوستان عزیزم که حامی و پشتیبان اصلی بنده بوده‌اند، کمال تشکر و قدردانی را می‌نمایم.

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱ تعریف مسأله و بیان سؤال‌های اصلی تحقیق

منظور از شعر تأملی، شعری است که از ژرف‌اندیشی انسان درباره‌ی زندگی و مرگ، انسان و سرنوشت او، هستی، طبیعت و... پدید می‌آید. اصولاً یک شاعر می‌تواند در بیشتر پدیده‌ها، با نگاهی تأملی نظر کند. تامل به معنی درنگ کردن و ژرف‌اندیشی و مراد از آن در این تحقیق، تفکر عمیق است. با اینکه عنصر تامل در شعر دوره‌های مختلف مطرح بوده است، اما شعر تأملی در دوره‌ی معاصر مجال بیشتری برای رشد در موضوعات مختلف داشته و ژرف‌نگری‌های فراوانی را در شعرهای شاعران معاصر در موضوعات مختلف می‌توان دید. اما دلیل انتخاب این دو شاعر این است که شاعران معاصر عربی، بویژه شاعران مکتب مهجر بطور گسترده‌ای به این نوع از مضامین در شعرهایشان پرداخته‌اند و پرچمدار آنان نیز ایلیا ابوماضی است. از ویژگی‌های مهم شعری فوزی معلوف نیز بعنوان یکی از شاعران معاصر مهجری، جنبه‌ی تأملی آن است. در ادبیات معاصر فارسی نیز جنبه‌های تأملی در شعر شاعرانی مشهوری چون نیما یوشیج، سهراب سپهری، فروغ فرخزاد و احمد شاملو... فراوان است، اما تاملات هیچ شاعری به وسعت و گستردگی تاملات احمد شاملو، در مسائل مختلف نیست. با توجه به مسائل گفته شده، قصد بر آن است که مضامین تأملی در اشعار این دو شاعر، از دو ادبیات مختلف، بررسی و مقایسه شود. با توجه به اهمیت و تاثیر تأمل و ژرف‌اندیشی در ادبیات معاصر، سوال اصلی تحقیق ارائه می‌گردد:

ویژگی‌های شعر تأملی این شاعران چه بوده و موارد اختلاف و تشابه آن دو در این زمینه چگونه است؟